

E-ISSN : 3023-4417

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Article Type : Research Article

Yıl: 2024 Sayı: 3

Yayın Tarihi: 15.10.2024

Geliş Tarihi : 02/08/2024

Kabul Tarihi: 01/10/2024

Year: 2024 Issue: 3

Deizmin Vahyi Reddetme İddiasına Karşı Teizmin Savunması: Tanrı'nın Sıfatları Bağlamında Vahyin İmkânı Üzerine Bir Analiz

*An Analysis on the Possibility of Revelation in the Context of God's Attributes Against
Deism's Claim to Reject Revelation*

Tuba Hartavi

Mardin Artuklu Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünde Lisansüstü Öğrencisi
Mardin Artuklu University, Department of Philosophy and Religious Sciences, Graduate Student
tas_ad_253@hotmail.com
<https://orcid.org/0009-0001-1975-5345>

Atıf/Citation

Hartavi, Tuba. "Deizmin Vahyi Reddetme İddiasına Karşı Teizmin Savunması: Tanrı'nın Sıfatları Bağlamında Vahyin İmkânı Üzerine Bir Analiz". *Nous Academy Journal* 3 (2024), 48-65. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13920035>

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

İntihal/ Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by iThenticate and no plagiarism detected.

Araştırma & Yayın Etiği/Research & Publication Ethics

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiştir. Yayın etiği ihlalleri yazarın sorumluluğundadır.

This article has been reviewed by at least two referees. Violations of publication ethics are the responsibility of the author(s).

Öz

Bu makalede deizmin vahyi reddetme iddiası değerlendirilerek deizmin ve teizmin ayrım noktasını oluşturan vahyin ve vahye kaynak oluşturan mucizenin imkânından bahsedilmiştir. Deizmin ve vahyin imkânını savunan teistlerin iddiaları arasındaki farklar; Tanrı'nın sıfatları bağlamında karşılaştırılarak argümanları örnekler üzerinden analiz edilmiştir. Ayrıca vahiy ve mucize kavramlarının tanımları da verilerek deizmin iddialarında tartışmaya konu olan kavramların hangi türü olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Deizmin peygamberlik, vahiy, mucize, Tanrı'nın âleme müdahalesinin reddi gibi iddialarının mahiyeti açıklanmış ve deizmin cevabı verilmekten kaçınılan sorulara sebep olan yönleri Tanrı'nın sıfatları bağlamında analiz edilerek; vahyin, Tanrı'nın mutlak irade, kudret, ilim, adalet, iyilik sıfatlarının insanlara bir tezahürü ve lütfu olduğu tümevarım yöntemiyle açıklanmaya çalışılmıştır. Teizmin savunmasına dayanak olarak gösterdiği Tanrı'nın sıfatlarının ve doğal kanıtların vahiyyle uyumu, tarihi ve kutsal kitaplardaki verilerin birbiriyle uyumlu olması şeklindeki veriler incelenmiş; filozofların ve teist anlayışların vahyi Tanrı'nın sıfatlarıyla nasıl bağdaştırdığı gösterilmeye çalışılmıştır. Deizmin reddettiği vahiy ve mucize gibi konuların imkânı Tanrı'nın sıfatlarıyla ilişkilendirilerek analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Deizm, Teizm, Vahiy, Mucize

Abstract

The understanding of God in deism is very different from that in religions based on revelation, especially regarding God's intervention in the world. Deism acknowledges the existence of a deity, but in deism, God is believed to have organized everything in the universe according to certain laws and has endowed human reason with the capability to understand both God's will and the universe. Therefore, there is no need for God to send prophets, revelation, or miracles to help humans understand His existence or the universe. In contrast, religions based on revelation accept the existence of a single God who, after creating the universe, continues to maintain its order through His will and power. Since humans are given limited intellect, this God sends prophets and revelation to provide guidance, and continues to send miracles to reinforce belief in Him and assist His creation. This fundamental difference in belief constitutes the most significant distinction between the deistic and the theistic conceptions of God. This study aims to assess the claims of deism rationally to determine whether these claims have a logical basis, and to discuss whether the possibility of revelation, prophecy, and miracles is reasonable. Ultimately, the study concludes that, within the context of both deism and theism, the possibility of revelation, prophecy, and miracles is feasible in relation to the attributes of God. One of the major reasons for the emergence of deism is historically known to be the repressive and anti-intellectual attitudes of the medieval church. Therefore, the emergence of deism should be considered not only in terms of religious reasons but also in terms of social, political, and even psychological factors. Advocates of deism, with their belief that God does not intervene in the world, sought to challenge the church's claim to have the right to intervene in human affairs, thereby negating the church's sanctity. It appears that deists constructed a conception of God who endowed the world with universal laws and provided humanity with the rational capability to understand and explain these laws and divine principles. It is important to remember that deism was most influential in England. Starting in the 17th century, deism spread throughout Europe, especially in England, as a belief system held by those who, while believing in God and the afterlife, doubted the truth of sacred texts and the claims of religious authorities. During this period, works such as *Christianity Not Mysterious* and

Christianity as Old as the Creation, which were considered "the deists' holy book," helped explain and propagate deist ideas. Deist supporters argued that, similar to how a watchmaker creates a watch and then steps aside, God created the world according to certain laws and order and then withdrew from it. If we trace deist ideas further back, we find that they have their roots in ancient philosophy, from Aristotle's "unmoved mover" to Parmenides' concept of the unchanging and motionless One. Deism is a belief system that acknowledges the existence of God and the creation of the universe, but asserts that God ceased to interact with the universe after its creation. It also posits that knowledge of God can be attained solely through reason, making revelation, unnecessary. In contrast, the theistic understanding of revelation holds that, in addition to reason's role in knowing and understanding God, revelation and miracles are considered manifestations and graces of God's attributes, given to humanity. This study addresses the possibility of revelation in the context of God's attributes, such as being wholly good, just, and possessing absolute power and knowledge, despite deism's claims that reject the continuity of revelation, prophecy, and God's relationship with the world. The study also explores the reasons behind the emergence of deism and the justifications for its core claims, discussing the historical background of deism. It examines the differences in deist claims, their inadequacies in answering questions posed to other religions, and their disregard for human emotions such as the need for prayer, gratitude, and refuge by denying the God-world relationship. Additionally, it discusses the compatibility of scientific data with revelation, historical data from other theistic beliefs, and the God-human relationship, all within the context of God's attributes and the possibility of revelation. This article explains the rational behind deism's rejection of revelation and discusses the possibility of revelation and miracles, which are central to the distinction between deism and theism. The differences between the claims of deists and proponents of revelation are examined in the context of God's attributes, and examples of counterarguments presented by theists against deism are provided. The article also defines the concepts of revelation and miracles to clarify the types of concepts involved in deist claims. It addresses the nature of deism's rejection of prophecy, revelation, miracles, and God's intervention in the world, analyzing these issues within the framework of God's attributes. Through inductive reasoning, it is argued that revelation is a manifestation and grace of God's absolute will, power, knowledge, justice, and goodness. The alignment of God's attributes with revelation, the compatibility of natural evidence with revelation, and the consistency of historical and sacred texts are examined to demonstrate the inconsistency of deism's claims. The article also explores how philosophers and theistic views reconcile revelation with God's attributes, analyzing the possibility of revelation and miracles in relation to God's attributes.

Keywords: Philosophy of Religion, Deism, Theism, Revelation, Miracle

Giriş

Deizm, Tanrı'nın var olduğunu ve evreni yarattığını kabul eden ancak Tanrı'nın evreni yarattıktan sonra evrenle iletişimi kopardığını ve bunun yanında Tanrı'yla ilgili bilgiyi salt akılla kavrayabileceğimizi bu yüzden de peygamberlere, vahye ve mucize gibi esrarengiz şeylere gerek kalmadığını savunan bir anlayıştır. Teizmdeki Tanrı anlayışında ise akıl insanın Tanrı'yı bilme ve anlama noktasında önemli olup vahyin ve mucizelerin de Tanrı sıfatlarının bir yansıması ve bir lütfu olarak insana bahşedildiği kabul edilir.

Deizmin ortaya çıkışının en büyük sebeplerinden biri Orta Çağ kilisesinin baskıcı, akla ve bilime saldırgan tavırları olduğu tarihi veriler sayesinde bilinmektedir. Deizmi savunanlar

Tanrı'nın âleme müdahale etmediğini savunarak; hayatın her alanına müdahil olan kilisenin gücüne karşı çıkmışlardır. Deistlerin âlemi genel geçer kanunlarla donatmış ve insana da bu kanunları ve ilahi kanunları açıklayabileceği yetkin aklı vermiş bir Tanrı tasavvuru inşa ettikleri görülmektedir.

Deistler, vahyin olmadığını bunun Tanrı'nın âleme bir müdahale anlamına geleceğini ve Tanrı'nın daha başta doğa yasalarıyla her şeyi mükemmel yarattığını savunurlar. Deistlere göre salt akılla Tanrı'nın varlığı ve evrenin Tanrı'nın bir yaratması sonucu oluştuğu, insan için neyin iyi neyin kötü olduğu, doğru ve yanlışın bilinmesi mümkündür. Deizmin amacının inancı olabildiğince aklileştirmek olduğu söylenebilir. Tabi ki deizmi savunanlar içerisinde vahyin bir müdahale değil de bir lütuf olduğunu düşünenler ve öldükten sonra yaptıklarımızdan sorumlu olduğumuzu savunanlar da vardır; ancak bu makalede söz konusu olan deizm anlayışı, vahyi ve peygamberliği reddeden mucizelere inanmayan deizm anlayışıdır. Birçok deistin üzerinde birleştiği ortak iddialar; Tanrı'nın yalnızca akılla bilinebilecek aşkın bir varlık olduğu, evreni yarattıktan sonra ona müdahaleyi bıraktığı, peygamberliğin ve kutsal kitapların, esrarengiz ve mucizevî şeylerin olmadığıdır.

Deizmin kilisenin baskılarından kurtulmak ve teslis inancının akla yatmadığı Orta Çağ'da daha görünür ve sistematik bir hale geldiği söylenebilir. Bu yüzden deizmin ortaya çıkışında yalnızca dini nedenleri değil sosyal, siyasi hatta psikolojik nedenleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Ancak deizmin iddialarına dayanak olarak deizmi, Aristoteles'in İlk Muharrik fikrine, İlk Çağ'a kadar götürülenler de vardır. Deizmi savunanlar Aristoteles'in hareket etmeyen ancak tüm varlıkları hareket ettiren ilk hareket ettiricisiyle, deizmin hiçbir şeye müdahalede bulunmayan Tanrı'sının aynı olduğunu kabul etmektedir. Ancak Aristoteles'in İlk Hareket Ettirici ilkesindeki Tanrı yalnızca tüm varlıklara ilk hareketi veren bunun dışında hiçbir şey dilemeyen, hiçbir şey yapmayan bir Tanrı anlayışıdır. Deistlerin iddialarını şekillendirirken vahye dayalı dinlerden farklı bir Tanrı tasavvuru oluşturarak aslında tüm bu nedenleri kendi lehlerine çevirmeye çalıştıkları görülmektedir. Deizmin tasavvur ettiği Tanrı her şeyi mükemmel şekilde en baştan yaratmış, evrenle ve insanla tekrar iletişime geçmesine gerek kalmayan ve her zaman mutlu olan aşkın bir Tanrı'dır. İnsanı da kendi mutluluğunu inşa etmesi ve her konuda gerekli ilkeleri keşfedebilmesi için akıl sahibi olarak yaratmıştır. Deizmin âleme müdahale etmeyen Tanrı tasavvurunun, teizmin cevap yükünü üstünde taşıdığı Tanrı'nın âleme nasıl müdahale ettiği gibi sorulara dahi kapı aralayacak kadar güçlü olduğunu söylemek gerekir. Çünkü deizme göre Tanrı'nın âleme müdahale etmediğini kabul etmek insanı, her şeyi mükemmel şekilde yaratmış, kötülüklerin sebebi olmayan ve noksanlıklardan uzak bir Tanrı anlayışına zarar vermekten de korumaktadır. Ancak vahye dayalı dinler tarafından Tanrı'nın sıfatları göz önünde bulundurulduğunda salt iyi olduğu ve insanı çok sevdiği kabul edilen Tanrı'nın yine insana karşı merhametli olduğu için onun hem bu dünyada hem de öldükten sonraki mutluluğunu temin etmesini sağlayacak kuralları kendisine vahiyle bildirdiği kabul edilir.

Adaletsiz olması imkânsız olan Tanrı'nın her insanın aklını aynı oranda kullanamayacağını bildiğinden aklın yanında insanlara vahiy ve peygamberler de göndermesi deizm tarafından reddedilmektedir. Deizme göre belli kişilerce belli bir coğrafya ve toplum üzerinden vahiy gönderilmesi Tanrı'nın mutlak adil sıfatıyla çelişir. Vahye dayalı dinlere göre ise tek başına her şeyi kavrama noktasında sınırlı kalabilecek bir akılla yolunu kısmen bulabilen insana Tanrı'nın ek olarak rehber niteliğinde vahiy ve peygamberlik göndermesi bir adaletsizlik olarak değil ancak Tanrı'nın bir lütufu olarak düşünülebilir. Aynı zamanda deizmin dediği gibi Tanrı her şeyi yaratıp bir köşeye çekilmişse veya yalnızca akılla her şeyi kavramak mümkünse Tanrı neden hiç ilgilenmeyeceği bir evren yaratsın ve onu başından atsın? Yahut akıl kendi başına Tanrı'nın

varlığını anlamaya yetiyorsa Tanrı neden kendisiyle ilgili her şeyi zaten salt akıyla kavrayabilen bir varlığı yaratma düşüncesindeydi? gibi sorulara açıklık getirmiş olmaları gerekmektedir ancak deistlerin bu konuya açıklık getirmediği görülmektedir.

Bu çalışmada deizmin vahyi, peygamberliği ve Tanrı'nın âlemle ilişkisinin devam ettiğini reddetme iddialarına karşın Tanrı'nın salt iyi, adaletli, mutlak kudret ve ilim sahibi olma sıfatları bağlamında vahyin imkânı ele alınmaktadır. Deizmin ortaya çıkış sebeplerine ve temel iddialarına çalışmada yer verilerek deizmin tarihi arka planından bahsedilmiştir. Deistlerin iddialarının farklılıklar içermesi, diğer dinlere sordukları soruları cevaplamakta yetersiz kalışları ve Tanrı-âlem ilişkisini reddederek insanın dua, şükür ve sığınma ihtiyacı gibi duygularını yok saymaları gibi iddialar, bilimsel verilerin vahiyle uyumu, diğer teist inançların tarihsel verileri ve Tanrı-insan ilişkisi de tartışılarak Tanrı'nın sıfatları bağlamında vahyin imkânı ele alınmıştır. Deizmin Tanrı'nın âleme müdahale ettiğini, Tanrı'nın mükemmelliğini sorgulamaya sebep olacağı gerekçesiyle reddettiği görülmektedir. Ancak teizm, her an yaratan, irade sıfatıyla dileyen, rahman ve rahim olarak yarattıklarına iyilik ve merhamette bulunan, adalet ve hikmet sahibi olan Tanrı anlayışıyla deizmin bu iddialarına cevap vermeye çalışmıştır. Bu çalışmanın amacı deizmin temel iddialarını açıklamak, deizmin vahyi reddetme iddiasının deizmin kabul ettiği Tanrı'nın sıfatlarıyla çelişip çelişmediğini ve bazı deliller ışığında vahyin imkânını ortaya koymaktır. Bu çalışmada, deizmin Tanrı'nın âleme müdahale etmediğini savunmasındaki sebepler ve teizmin bu iddiaya Tanrı'nın sıfatları bağlamında verdiği cevaplar analiz edilerek literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Bu çalışmada yöntem olarak, deizmin iddiaları ve vahiy, mucize, peygamberlik gibi konularla ilgili deliller incelenmiş, tümevarım yöntemi kullanılarak vahyin mümkün olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Deizmin Tanımı ve Tarihi Arka Planı

Latince "Tanrı" anlamına gelen "deus" kelimesinden türetilen deizm kavramı 16. Yüzyıldan itibaren Ortodoks Hristiyan geleneğini reddedip farklı düşüncelere sahip olanlar için kullanılmaya başlanmıştır. Deizm kelimesinin ilk kullanımlarından birine, Calvinci bir ilahiyatçı olan Pierre Viret'nin *Instruction Chrestienne* (Cenova 1564) adlı eserinde rastlanır. Viret bu eserde, kendilerini ateistlerden ayırmak için deist ismini alan bir grup filozof ve edipten bahsetmiş, kimliklerini vermediği bu kişileri, Allah'a ve O'nun âlemi yarattığına inanmakla birlikte İsa Mesih'i ve Hristiyanlık doktrinlerini inkâr eden ateistler olarak suçlamıştır.¹ Deizmin ortaya çıkışından bugüne kadar aslında sınırları tam çizilmemiş bir fikir alanı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü ilk deistler Hristiyanlığın ve teslis inancının karşıtları olarak ateizmle özdeşleştirilmiştir. Oysa deistlerin mükemmel bir Tanrı'nın varlığı kabul ettikleri göz önüne alındığında deizmin ateizmin karşısında yer aldığı görülmektedir. Her ne kadar deizmin bazı deist kişilerce tanımı yapılsa da bu tanımların da kendi içinde farklılaştığı söylenebilir.

Deizmin deistler tarafından yapılan tanımlarında ise ateizmden ve diğer vahiy kaynaklı dinlerden farklı olarak âlemin Tanrı tarafından yaratıldığını *a priori* bilgi sayesinde kavrayabilecek bir akla sahip olduğumuza, Tanrı'nın ilim, hikmet ve inayet sıfatlarının dünyada bir tezahürünü görmemizin mümkün olmadığına; ancak Tanrı'nın âlemi yaratırken koyduğu yasalarla tüm âlemin bir saat gibi çalıştığına inanmak anlamına gelen tanımlar yapılmıştır.² Bunun yanında ahiretin varlığı ve ruhun ölümsüzlüğü konusunda deistler arasında ittifak yoktur. Bazı

¹ Hüsameddin Erdem, "Deizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, 9/109-111.

² Erdem, "Deizm", 9/110.

deistler ahiretin varlığına inanırken bazıları ise cezaların bu dünyada karşılık bulunduğunu ve ahiretin olmayacağını savunmuşlardır.

Deizmin asıl etkili olduğu yerin İngiltere olduğunu unutmamak gerekir. 17. Yüzyıldan itibaren Avrupa'da özellikle İngiltere'de yaygınlaşan deizm, Tanrı'ya ve ahiret hayatına inanmakla birlikte kutsal metinler ve din adamlarının söylediklerinin doğru olmadığına inananların ortaya koyduğu bir inanış biçimiydi. Bu süreçte *Christianity Not Mysterious (Hristiyanlık Gizemli Değil)* kitabı ve deistlerin mukaddes kitabı olan *Christianity as Old as the Creation (Yaratılış Kadar Eski Hristiyanlık)* gibi eserler sayesinde deist fikirler açıklanmış ve yayılmaya başlanmıştır.³ Deist taraftarlar tıpkı saatçinin bir saati oluşturup artık kenara çekilmesi gibi Tanrı'nın da âlemi belli yasalar ve düzen içinde yaratıp kenara çekildiğini savunmuşlardır. Deist fikirlerin daha da arka plana gidecek olursak bu fikirler, ilkçağ felsefesinde Aristoteles'in "hareket etmeyen hareket ettiricisi" hatta Parmenides'in hareketsiz ve değişmez olan Bir'ine kadar kendilerine dayanak bulur.

Deizm, evreni Tanrı tarafından ilk hareketi verilen değişmez yasalarla donatılan ve Tanrı'nın müdahale etmeyi bıraktığı bir evren olarak görür. Tanrı her şeyin mutlak sebebi olmasının yanında evrenin içindekilerle ilişkisi olmayan, her şeyi belli bir düzen içinde yaratandır. İnsan ise aklıyla hem Tanrı'yı hem evrende olup biteni kavrayabilecek ve hatta ahlaki ilkelerini de bu akıl sayesinde koyabilecek bir varlıktır. Deizm akla dayalı doğal din anlayışıyla aklın insanın Tanrı'ya karşı sorumlulukları ve ahlaki ilkeleri belirleyebilecek yetkinliğe sahip olduğuna vurgu yapar. Ancak doğal din anlayışında her insanın fitratı gereği Tanrı'nın varlığı ve sıfatlarıyla ilgili ulaştığı sonuçlar vahiyde de uyumludur. Aksi halde her insan Tanrı'nın varlığını ve sıfatlarını farklı şekilde tasavvur edecektir. Deizmde ise akla duyulan güven çok fazladır; bu akıl, Tanrı'nın sıfatlarını ve insan ilişkilerini düzenleyecek ahlaki ilkeleri belirleyebilir. Bu yüzden deistlere göre ne peygambere ne vahye ne de Tanrı'nın âleme müdahalesinin bir diğer şekli olan mucizeye lüzum yoktur.

Teizm'e göre ise Tanrı birtakım mucizeler göstererek kendi varlığını insanlara bildirir. Peygamberlere gelen vahiyler de birer mucize olarak aynı şekilde Tanrı'ya işaret eder. Evreni yaratan, evrendeki neden-sonuç ilişkisini koyan ilahi kudretiyle bu ilişkinin muhafazasını sağlayan ve istediğinde ona müdahalede bulunan Tanrı'dır. Teistlere göre Tanrı doğrudan müdahale etmemiş olsa yani Tanrı bir yerde ve bir şekilde tabii düzene karışmamış olsa bazı olaylar tam olarak o şekilde vuku bulmaz. Mucizevî olaylar doğal olarak Tanrı'nın doğrudan fiilleridir.⁴

Birçok farklı deist düşüncenin deizm başlığı altında toplanabilmesinin esas gerekçesi öyle görünüyor ki deistlerin hangisi olursa olsun tek bir kutsal din anlayışının dayatma olarak görülmesine karşı çıkmaları ve kurumsal bir dine mensup olmaktan ziyade akıl aracılığıyla ve doğanın gözlemlenmesi ile içgüdüsel olarak ulaşılabilen doğal dini savunmalarıdır. Bu bağlamda her bireyin kendi aklına güvenerek ulaştığı ahlaki kanaatlerin en az kurumsal din kadar geçerli ve hatta ondan daha değerli olarak görüldüğü doğal din savunuculuğunu deizmin temel karakteristiği olarak belirlemek mümkündür.⁵

³ Selçuk Kütük, *Deizm* (İstanbul: Bir Yayıncılık, 2019), 23-24.

⁴ Michael Peterson vd., *Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*, çev. Rahim Acar (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 322-341.

⁵ Meryem Kardeş, *Deistik Argümanlara Karşı Vahyin İmkân Ve Gerekliliği: 18. Yüzyıl İngiliz Deizmi ve Kelâmi Açından Analizi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 11.

Deizmin temel iddialarına gelince deizmin ortaya çıktığı ortam, deistlerin temel iddialarının sebeplerine de ışık tutar. Deizm Hristiyanlığın teslis inancının etkin olduğu, akli ve mantığı reddeden ve kilisenin Tanrı'ya inanmaya davet kisvesi altında kendi çıkarlarına dini alet olarak kullandığı bir dönemde çıkmıştır. Vahyin dahi reddetmediği akli kilisenin baskıcı tavırlarından kurtulmak için bir yol olarak bulan deizm Tanrı'yı kilisenin dogmatik öğretileriyle değil akıyla bulabileceğini iddia etmiştir. Dolayısıyla deizmin dine değil dinsizliğe ve dini çıkarlarına alet eden dincilere karşı ortaya çıktığını söylemek yerinde olacaktır.⁶ Deizmin en önemli iddialarını Tanrı'nın evreni baştan olayların gerçekleşeceği şekilde düzenlemiş olması, Tanrı'nın vahiy ve mucizelerle doğa olaylarını ihlal ederek âleme müdahalesinin rasyonel olmadığı, Kutsal kitapların öğretilerinin ve peygamberliğin insanların uydurdukları saçmalıklar olduğu, Tanrı'nın evreni yarattıktan sonra insanla iletişimini kestiği iddiası oluşturur.

Vahyin Mahiyeti ve Vahiy-Mucize İlişkisi

Arapçada vahiy kelimesi “gizlice veya hızlı bir şekilde bildirmek, konuşmak, ilham etmek, ima ve işarette bulunmak, fısıldamak ve emretmek” anlamlara gelir. Batı düşüncesinde *revelation* kelimesi “belirli hakikatlerin insan için ilahî bir yolla açığa kavuşturulması, örtüyü kaldırarak gizli olanın açık hâle getirilmesi” anlamında kullanılmıştır.⁷

Fârâbî'ye göre kişiye Faal Akıl'la kendisi arasında hiçbir vasıta kalmadığı zaman vahiy gelir. Kişi önce münfail akılla sonra da kazanılmış akli elde etmesiyle vahye ulaşır. İnsanın şeyleri ve fiilleri nasıl tanımlayacağı ve onları mutluluğa doğru nasıl yönelteceği hususunda bilgi sahibi olmasını sağlayan güç faal akıldan münfail akla çıkar. İşte bu akış vahiydir. Faal Akıl İlk Sebep'in varlığından çıkmıştır. Faal Akıl aracılığı ile insana vahyedenin İlk Sebep olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Fârâbî'ye göre bir kişi yüksek yetkinliklere sahip ise Faal akılla bağlantı kurabilir. Faal akılla bağlantı kurması da vahiy aldığı anlamına gelir.⁸ İbn Sînâ ise vahiy hem akıl hem de hayal etme gücüyle ilişkilendirerek açıklamıştır. Ona göre kendisine vahiy bildirilen peygamberliğin 3 özelliği vardır. Akli güç, Hayal gücü ve Tabiatı değiştirme yetisidir.⁹

Vahiy tanımlarında ortak olan kavramın hangi yönüyle olursa olsun bildirme olarak kullanıldığı aşikârdır. Teizmin vahiy tanımındaki bildirme, dinin insana olağanüstü şekilde bildirilmesidir. Başka bir ifadeyle dinin insana bildirilmesinin mucizevî bir şekilde gerçekleştiği kabul edilmektedir. Mucize terimi her türlü beklenmedik olayı tanımlamak için kullanılır. Mucize kelimesi a-c-z kökünden türeyen bir kelime olup “güçsüz kalmak, bir şeye güç yetirememek” anlamlarına gelmektedir. Bu anlamlara göre mucize sözcüğü insan aklının ermekte âciz kaldığı, doğa yasalarına göre gerçekleşmeyecek olayların gerçekleştiği durumlar için kullanılır.¹⁰ Örneğin hiç çalışmadığı zor bir sınavı beklenmedik bir şekilde geçmek, sabah işe geç kaldığı için bineceği servisin yaptığı kazadan kurtulmak gibi. Ancak bazıları bu terimi bilinen tabiat kanunlarına aykırı

⁶ Yaşar Nuri Öztürk, *Tanrı, Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç Deizm: Teofilozofik Bir Tahlil* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2015), 29.

⁷ Recep Kılıç, *Vahiy ve Peygamberlik* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2018), 23.

⁸ Recep Alpyağılı, *Geleneksel ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesine Dair Okumalar II* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 458-459.

⁹ Alpyağılı, *Din Felsefesine Dair Okumalar II*, 460-461.

¹⁰ Halil İbrahim Bulut, “Mucize”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020),

düşen olağanüstü olaylar için kullanırlar. Üç bin metreden düşen bir hostesin hayatta kalması veya kanserden ölmek üzere olan birinin kurtulması gibi.¹¹

Mucizeler hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın mucizelere genellikle dini bir önem atfedilir. Diğer bir ifadeyle mucize Tanrı'yla ve onun âlemlerle ilişkisiyle tabii olarak irtibatlandırılır. Bu yüzden mucizeler genel anlamda vahyin de kaynağını oluşturur; çünkü birçok insana göre mucize ilahi etkinliğin bir sonucudur. Olağanüstü olaylardaki asıl iddia sonuçların olup olmaması değil bunların Tanrı tarafından olmasıdır. Tartışmamıza konu olan da mucizenin Tanrı'nın âleme müdahalesini ifade eden bu anlamıdır.¹²

Vahiy iddiasını doğrulamak üzere müracaat edilen klasik deliller; mucize, vahiy iddiasında bulunan kişinin ahlaki özelliği ve vahyedilen hakikatlerin insanların ihtiyaçlarıyla uyumlu olmasıdır. Vahiy aldığı iddia eden kişinin eliyle gerçekleşen mucize bir taraftan vahiy gönderen ilahi irade ve kudretin mahiyeti hakkında tatmin edici bir fikir verirken diğer taraftan iddia edilen vahyin doğruluğu hakkında ikna edici bir delil işlevi görür. Bu sebeple vahiy ile mucize arasında iki açıdan da yakın ilişki bulunur. Birincisi vahiy mucizevî bir şekilde gerçekleşir ikincisi ise vahyin Tanrı'dan geldiğini göstermek için Tanrı'nın yapabileceği mucizevî olaylar kanıt olarak gösterilir.¹³

Tanrı'nın Âleme Müdahalesi ve Deizmin İddiaları

Deizmin en önemli iddiasını Tanrı'nın âleme müdahale etmediği iddiası oluşturur. Deizme göre vahiy ve mucize gibi kavramlar Tanrı'nın âleme müdahalesini gerektiren ve evrende değişikliğe yol açan ve akla yatkın olmayan kavramlardır. Deistlerin vahiyden bağımsız din anlayışında Tanrı'nın âlemlerle ilişkisi vahiy kaynaklı dinlerde olduğundan farklıdır. Tanrı âlemlerle sürekli bir ilişki içinde değildir. Deistlere göre Tanrı âlemi yaratmış, âlemin düzenini sağlayan ilahi kanunları baştan koymuş ve insanı da akılla donattığı için tekrar müdahalesine gerek kalmamıştır. Özellikle Newton'un fizik yasalarını deistlerin bu fikirlerine dayanak olarak sundukları görülür. Tanrı fizik yasalarını mükemmel olarak işleyecek şekilde zaten evreni yaratırken belirlemiştir. Tanrı'nın evrene müdahalesini bir acizlik olarak yorumlayan deistler, Tanrı'nın vahiy ya da mucize yoluyla evrene müdahalesinin evreni mükemmel şekilde yaratmasıyla çelişeceğini iddia ederler. İlahi dinlerde ise Tanrı evreni mükemmel bir düzende yaratmakla beraber Tanrı'nın insana verdiği akıl sınırlıdır ve aklın sınırlı olduğu yerde peygamberlerin mesajlarına, vahye ve mucizelere ihtiyaç vardır. İnsan, bu mesajlar sayesinde Tanrı'ya nasıl kulluk edeceğini öğrenir ve Tanrı'yla iletişime geçer.¹⁴

Deizmin ilk ve önemli isimlerinden Anthony Collins (ö. 1729) Tanrı'nın sonsuz, mutlak kudret, ilim ve adalet sahibi olmasının insanın kendisine yetecek kapasitesiyle bilebileceğini söyler.¹⁵ Evrenin her parçasında Tanrı'nın sıfatlarının birer tezahürünü görmeyi mümkün olduğunu ve bunun akılla kavranabileceğini söyler. Matthew Tindal da aynı şekilde Tanrı'nın mutlak kudret, ilim ve adalet sahibi olmasının akılla bilinebileceğini ifade eder. Tindal mevcut durumdaki nedenselliğin Tanrı'nın eylemlerinin tek yasası olduğunu savunur. Tanrı'nın bu doğa yasalarını değiştirmesi ve doğaüstü olaylara sebep olması iyi ve adil Tanrı kavramına ters düşer.¹⁶ Vahiy de Tanrı'nın bu sıfatları zaten vardır; ancak teizm Tanrı'nın bu sıfatlarını âleme müdahalede

¹¹ Peterson, *Akıl ve İnanç*, 322.

¹² Peterson, *Akıl ve İnanç*, 322.

¹³ Recep Kılıç, "Vahiy: Mahiyeti, İmkânı ve Doğrulanması Üzerine", *Milel ve Nihal* 8/1 (2011), 44.

¹⁴ Hamdi Gündoğar, *Teoriden Pratiğe Deizm ve Sekülerizm* (İstanbul: Cira Yayınları, 2022), 58-59.

¹⁵ Anthony Collins, *A Vindication of the Divine Attributes* (London: y.y., 1710), 3.

¹⁶ Matthew Tindal, *Christianity as Old as Creation* (b.y.: Creative Media Partners, 1732), 14.

insana bir iyilik olarak kabul ederken deizm ise Tanrı'nın müdahalesini O'nun sıfatlarının mükemmel olmadığı veya yarattığı âlemin kusurlar barındırdığı anlamına geldiğini savunur. Bu durum teizm ve deizmin vahye bakış açısındaki ayrım noktasını oluşturur.

Nitekim Pater Annet da Tanrı'nın doğa kanunlarına müdahale etmesinin O'nun mükemmellik sıfatıyla çeliştiğini söyler. Tabiattaki bir değişimin Tanrı'nın da değişmesi anlamına geleceğini bunun da en mükemmel varlık olan Tanrı kavramına ters düştüğünü ifade eder.¹⁷ Teizmde ise vahiy ve mucizeyle Tanrı'nın evrene müdahalesi O'nun mükemmel bir yaratıcı olmasından kaynaklanır. Tanrı'nın yarattığı mükemmel evrende değişmelere sebep olan, evreni bozan, kötülöklere sebep olan insanın vahiy sayesinde aklını kullanmasının ve kutsal kitaplara göre hareket etmesinin istenmesi insanın işini kolaylaştıracaktır. Bu aynı zamanda Tanrı'nın mükemmelliğinin göstergesi ve gereğidir.

Charles Blount, mucize konusunda sahip olduğu görüşlerini açıkça yansıtan *Miracles No Violations of the Laws of Nature* isimli eserinde doğa kanunlarına ters ya da bu kanunların üzerinde olduğu iddia edilen mucize gibi olayların tabiatta hiçbir zaman gerçekleşmediğini ileri sürer. Aksi takdirde Tanrı'nın ezeli hükümlerini değiştirmesi gibi bir sonuç ortaya çıkar. Bu ise Tanrı'nın ilahi doğasının mükemmelliğinin ihlali anlamına gelir. Bu nedenle Blount, mucizeyi mümkün görmez.¹⁸ Doğanın ezeli, değişmeyen bir düzeni vardır. Dünyada bu düzeni ihlal edecek hiçbir olay gerçekleşmez. Ona göre mucizelerden hareketle Tanrı'nın varlığı, mahiyeti ve lütfu gibi hususlar ne bilinebilir ne de anlaşılabilir. Bu konular, ancak değişmeyen ve sabit olan doğa yasalarından elde ettiklerimizle bilinebilir. Benzer şekilde Tanrı'nın inayeti de, Onun ezeli olarak belirlediği doğa yasalarından hareketle öğrenilebilir; Kutsal Kitaptan değil. Çünkü Kutsal Kitap yalnızca hükümlerden ve taleplerden ibarettir. Bunun yanında Kutsal Kitapta yer alan mucizeler çok farklı şekillerde yorumlanabilir. Dolayısıyla mucize anlatılarının Tanrı'yı ve sıfatlarını bilme konusunda bir katkısı bulunmaz.¹⁹

Anthony Flew tarihsel olayların tekrarı olmadıkça doğaüstü olaylara kaynak olamayacağını savunur. Flew'e göre doğa olayları ne kadar nesnelse insanların tanıklık ettiği tarihsel veriler de bir o kadar öznel. Bir olay istediği kadar mucizevî bir şekilde gerçekleşsin eğer yalnızca bir kez olmuş ve tekrarı olmamışsa kanıtlanmamış olacağından ciddiye alınamaz. Flew'e göre teistler dini inançlarını temellendirmek için mucizeleri kullanmaktadırlar. Flew, mucizelerin ancak nesnel bir şekilde doğal olaylarla açıklanabilmesi durumunda bir geçerliliği olabileceğini savunmaktadır.²⁰

Deizmin bir diğer iddiası da insanın yaratılışında tabii bir ahlak öğretisinin bulunmasıdır. Deizme göre insanın göstermiş olduğu ahlaki davranışlar vahye gerek duymadan insan aklının iyiyi ve kötüyü kavraması sonucunda keşfedilebilir. Tindal'a göre Tanrı insana doğal aklı boşuna vermemiştir. Tanrı insana bu doğal aklı iyiyi ve kötüyü keşfetmesi için vermekle beraber bu doğal akla uygun hareket etmek insanı mutluluğa ulaştıracaktır. Böylece insan akla en uygun olanı yaparak Tanrı'nın isteklerini de yerine getirmiş olacaktır. Ona göre sağlıklı bir beden, tutarlı bir zekâ ve duyuların tatmin edilmesiyle insan Tanrı'yı kızdırmadan mutlu ve ahlaki bir hayat yaşayabilir. Dolayısıyla yaratılan varlıkların mutluluğu elde edebilmesi yaratılışlarının

¹⁷ Meryem Kardaş, "Deizm ve Kelam Açısından Tanrı Tasavvurları Bağlamında Nübüvvetin İmkânı Meselesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 554.

¹⁸ Charles Blount, *Miracles: No Violations of the Law of Nature* (London: y.y., 1683), 1.

¹⁹ Blount, *Miracles*, 6.

²⁰ Peterson, *Akl ve İnanç*, 331-332.

mükemmel olmasından kaynaklanır. Tindal'a göre Tanrı insanlığın ortak mutluluğuna zarar verenleri ise cezalandırır ve bu kişiler toplumdaki herkes tarafından düşman olarak görülür.²¹

Thomas Paine *Akıl Çağı* kitabında Tanrı'nın yarattığı evrenin aynı zamanda O'nun varlığının da kanıtı olduğunu söyler. Paine kutsal kitapların, peygamberliğin ve dini öğretilerin sahte olduğunu ve deistler için tek kutsalın doğal yaratılış olduğunu ifade eder. Paine'e göre her ne kadar kutsal dinler iyiyi ve kötüyü insanlara bildirmek adına öğretiler taşısa da bu öğretiler doğaüstü olduklarından dolayı değil akılla uyumlu olmalarından dolayı kabul edilebilirler. Dolayısıyla ahlaki öğretilerin kaynağını dinde aramak ve insanların zaten akıl ve vicdanında doğal olarak bulunan öğretileri dine dayandırmaya çalışması sahteciliğe yol açmaktadır. Paine'e insanın doğasında, akıl ve vicdanında doğal olarak var olan ahlaki öğretiler tüm dinlerde ortak olduğu için evrensel kabul edilir.²²

Deizmin iddialarının daha çok Tanrı'nın vahiy veya mucize yoluyla âleme müdahalesinin olmadığı ve akla ve bilime duyulan güven çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Deizmin öğretilerinin özellikle bu kaynaklardan beslendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu fikirlere ek olarak deizmin herkes için ahlakî ilkeleri belirleyebilecek doğal bir din anlayışına da vurgu yaptığı görülmektedir. Deizme göre Tanrı'nın yarattığı kusursuz düzene müdahale etmesi Tanrı'nın mükemmel olmadığı anlamına gelecektir. Oysa Tanrı evreni zaten mükemmel işleyecek ve mucizelere gerek kalmayacak şekilde yaratmıştır. Deizmin doğal din anlayışına gelince bu din, geleneksel dinlerdeki vahiy anlayışından farklı bir doğal vahye dayanmaktadır. Deizme Tanrı'nın vahiy doğal olarak evrene yerleştirilmiştir. İnsanın vahye ulaşması için doğaüstü olaylara, milletlerin tek bir şahıs veya kitap üzerinden sahiplendiği vahye ihtiyacı yoktur. İnsan aklıyla doğayı okuyarak Tanrı'nın doğal vahyini pekâlâ keşfedebilir.²³

Deizm'e Karşı Argümanlar

Deizme yöneltilen eleştiriler ve karşı argümanlar, bu inanç sistemini sorgulamayı gerektiren önemli soruları ortaya koyar. Deizm'in cevapsız bıraktığı sorular bu anlayışa karşı argümanların gelişmesini haklı kılar. Teizme göre deizmin Tanrı adına Tanrı'nın salt akılla doğruyu bulmamızı istediği şeklindeki iddiası çelişkilidir. Eğer Tanrı peygamberler ve vahiy aracılığıyla böyle bir mesaj iletmemişse ve insanla bir irtibatı yoksa deistlere bu fikir nereden gelmiştir. Herkesin aklına farklı iddialar gelirken hangisinin doğru olduğunu deizm nasıl belirleyecektir? Bu durumda vahyin doğruluğunu iddia eden akıl da deizmle eşit oranda doğruluk payına sahip olacaktır.²⁴ Fârâbî ve İbn Sînâ gibi filozofların vahiy ve mucizeyi rasyonel temellere oturtmaya çalıştığı düşünüldüğünde aklın bizzat kendisinin vahyin imkânını gözler önüne serdiği görülmektedir. Deizmin gözden kaçırdığı noktalardan biri de budur. Bu durum deizmin vahiy dogmatik bir yaklaşımla reddettiğini ve akılla açıklama çabalarını görmezden geldiğini de gösterir.

Thomas Aquinas'a göre insan Tanrı hakkında akıl ve vahiy ile bilgi sahibi olabilir. Ancak aklın elde edemeyeceği bazı bilgileri vardır, onlar da insana vahiyle bildirilir. Ona göre vahyin konusu, sadece insan aklının bilemediği bilgiler olmayıp aynı zamanda, akılla elde edilecek bilgiler de vahyin konusu olabilir. Aquinas, Tanrı bilgisine ulaşmanın yegâne yolunu akıl olarak görmez. Çünkü ona göre bu durumda çok az insan Tanrı bilgisine ulaşabilir. Zira insanların çoğu Tanrı

²¹ Tindal, *Christianity as Old as Creation*, 14-19.

²² Yunus Eraslan, "Mu'tezile ve Deizm Açısından Ahlakın Kaynağı", *Kader* 22/1 (2024), 84.

²³ Ersan Özten, "Teizm ve Deizm Açısından Vahye Olan İhtiyaç", *Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu*, ed. Vecihi Sönmez vd. (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2017), 259-260.

²⁴ Fatma Betül Çamlı, *Nübüvvet Bağlamında Deizm'in Eleştirisi* (Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 58.

bilgisine ulaşacak kapasitede değildirler. Dolayısıyla ona göre eğer Tanrı'yla ilgili bilgiler vahiyle açıklanmasaydı, insanların büyük çoğunluğu bu bilgilerden mahrum kalırdı.²⁵

Deistlere göre doğal din vahye dayanmayan salt akla dayalı dindir. Fakat teistlere göre dikkat edilmesi gereken husus, doğal dinin ancak ilahi vahiy ile uyum gösterdiği oranda doğru ve kabul edilebilir olduğudur. Zira deistlerin iddia ettikleri gibi doğal din vahyedilmiş dinin değil, aksine vahyedilmiş din doğal dinin belirleyicisidir.²⁶ Deistlerin salt akla dayalı olan doğal dini kabul etmeleri durumunda her insanın aynı ölçüde aklını kullanamadığı ve eşit nörolojik özelliklere sahip olmadığı göz önüne alındığında insanın farklı sonuçlara ulaşabileceği gerçeğini görmezden geldiği görülmektedir. Bu durum Tanrı'nın mutlak adil sıfatıyla çelişmektedir.

Deizmin ahiret konusunda farklı görüşlere sahip olduğu deist düşünürlerin fikirlerinden anlaşılmaktadır. Bazı deistler ahiret, cennet, cehennem gibi ölüm sonrası hayatla ilgili ödül ve ceza şeklindeki olgular insanın bencilleşmesine ve kötülükler yapmasına sebep olmaktadır. Örneğin deist olan Edward Herbert ölümden sonra hayatın olduğuna, iyilik yapanların ödülle kötülük yapanların cezayla karşılık bulacağına inandığını söylerken radikal bir deist olan Anthony Collins'e göre ölümden sonra ruhun ölümsüzlüğü söz konusu değildir; ona göre bu düşünce eski Mısır rahiplerinin inançlarına dayanmaktadır.²⁷ Teizme göre deistlerin ahiretin varlığına inanan kesiminin ahiretin var olduğunu vahiy olmadan salt akıllarıyla kavrayabilmiş olmaları çelişkili görünmektedir. Zira ahiret ve ölüm sonrası hayatın varlığı gibi konular bu dünyanın dışında kalan ve vahiy kaynaklı dinler tarafından insanlara bildirilen konulardır. Vahiy kaynaklı dinlerle özellikle zulmün ve başka insanlara haksızlıkların yapıldığı toplumlar üzerinden insanlara ahiretin varlığı bildirilerek kötülük yapanların cezalandırılacağına dair evrensel mesaj verilmiştir. İnsanın öldükten sonra nereye gideceğine dair bilgileri aklın elde edemediği ortadadır. Nereye gideceğini bilmeyen ve tam olarak ne yapması gerektiğini kavrayamayan insan Tanrı'ya bu hususta itiraz edecektir. Üstelik insanın yanlış bir şey yaptığında aklının kendisini bu şekilde yönlendirdiğini savunarak yaptığı yanlışların yanına kâr kalması Tanrı'nın adaletli olmasıyla bağdaşabilir mi?

Vahye göre peygamberler ve kutsal kitaplar insanın ahlaklı yaşaması ve sosyal ilişkilerinde iyi ilişkiler kurabilmeleri için Tanrı tarafından gönderilmiştir. Tanrı'nın insanın fitratını birtakım öğretilerle ve akılla donattığı vahiy tarafından da kabul edilmektedir; ancak insanın içinde doğduğu çevre, her insanın farklı fitratta oluşu ve insanın yaşantıları aklı ahlaki yaşam noktasında yetersiz bırakmaktadır. İnsan aklı her zaman toplumun mutluluğunu değil bencilce bir mutluluğu da kazanmayı da insana empoze edebilir. Oysa insanlık tarihinin en eski dini öğretilerinin temelinde bile tüm insanların ortak mutluluğunu inşa etme ve Tanrı'nın bizden istediği şekilde davranmak vardır.

Deizmin vahyi reddederken savunduğu bir başka argüman ise vahyin gönderiliş şekillerinden biri olan kutsal kitaplardaki verilerin çelişkili, insan ürünü ve belli zaman ve mekânlarla sınırlı olduğu iddiasıdır. Deizm bu konuda tarihsel verilere bakıldığında vahyin mümkün olduğu ve evrensel bir mesaj içerdiği ile Tanrı'nın iyi ve adil olma sıfatı arasında bir çelişki olduğunu savunur. Deizmin bu iddiasının altında Hristiyanlığın ve Yahudiliğin Kutsal

²⁵ Alpyağıl, *Din Felsefesine Dair Okumalar II*, 522-524.

²⁶ M. Emre Dorman, *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 390.

²⁷ Gündoğar, *Teoriden Pratiğe Deizm ve Sekülerizm*, 65.

kitaplarının değişime uğraması, farklı nüshalar arasındaki uyumsuzluklar ve Yahudiliğin tek bir millete gelmiş olması gibi tarihsel veriler yatmaktadır.

Teist anlayışlardan biri olan İslamiyet için düşünüldüğünde Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar tüm insanlığa evrensel olarak gönderilmiş ve Kutsal Kitabı Kur'an-ı Kerim'in tarihsel verilerde tüm nüshalarının aynı olduğu göz önünde bulundurulduğunda deizmin iddiasını savunurken İslam anlayışını göz ardı ettiği söylenebilir. İslam dininin kutsal kitabının tahrif edildiğini iddia eden ve bunu ispatlamaya çalışan tek bir tarihsel veri yoktur. Hz. Muhammed'in vefatından sonra gerek halifeler döneminde gerekse Abbâsî ve Emevî hükümdarlıkları döneminde İslam anlayışına ters düşen en ufak bir harekette dahi yaygara kopartan Müslümanlar, söz konusu Kur'an-ı Kerim olduğunda çok daha fazlasını yapmış olacaktırlar. Kur'an-ı Kerim'in orijinalini koruması hususunda ciddi bir hassasiyet gösteren Müslümanların Kur'an'ın ilk günden bugüne ezberlenmesine önem vermelerinin sebebi de tahrif edilmesini engellemektir. Müslüman imparatorlukların hiçbiri döneminde Kur'an-ı Kerim'in değiştirilmeye çalışıldığına dair bir bilgiye rastlamıyoruz; bu yüzden Kur'an-ı Kerim bugüne dek güvenilir şekilde orijinali korunarak ulaşmıştır.²⁸

Meriç, *Peygamberliğin İspatı* adlı eserinde Kur'an-ı Kerim'in karbon testiyle incelenmiş ve farklı tarihlere ve coğrafyalara ait olduğu bilinen çok fazla nüshasını karşılaştırmış ve bu nüshaların günümüzdeki mushafta yazılanlardan hiçbir farkı olmadığını ortaya koymuştur. Yine peygamberler döneminde hem Tanrı tarafından farklı milletlere gönderilen peygamberlerin hem de onlara inanan kavimlerin türlü sıkıntılara maruz kalmaları ama yine de ilahi vahyin sabretme öğretisine uyarak inandıklarından vazgeçmemeleri tarihsel kaynaklarda mevcuttur. Kaldı ki her ne kadar tekrarı olmasa da Hz. Muhammed vahyini getirdiğinde herhangi bir olayın geçmişteki olaylarla çelişmesi halinde sahabeler veya inanmayanlar bu duruma itiraz etmeyecekler miydi?²⁹ Peki ya doğruluğu hususunda hiçbir itiraza maruz kalmamış vahyin tarihsel gerçekliği göz önüne alındığında vahyin, bir insan olan Peygamber'in uydurması olduğunu söylemek makul müdür?

Tanrı'nın Sıfatları Bağlamında Vahyin İmkânı

Deizm Tanrı'nın mükemmel sıfatlarını insan zihninin veya aklının tam olarak algılamasını mümkün görmektedir. Ancak dünyadaki mükemmel olmayan varlıkları bile tam olarak algılamada yetersiz kalan aklın, vahyin desteği olmadan Mükemmel olanı zihninde tanımlaması nasıl mümkün olabilir? Zira insan salt bir akıl varlığı değildir; eylemlerini ve düşüncelerini yönlendiren hevâ, heves, arzu ve içinde bulunduğu toplumun anlayışı gibi pek çok unsurun etkisi altındadır. Vahiy, insana aklını kullanması gerektiğini, hevâ ve arzularından sıyrılması gerektiğini, atalarının yolundan giderek taklide dayalı inançlarının doğru olmadığını hatırlatır. Bir yandan da vahiy, Tanrı'nın sıfatlarını vahiy yoluyla bildirerek, O'nun fiillerini ve iletişim tarzının bireyin aklı ile ulaştığı tasavvurla uyuşup uyuşmadığını insanın değerlendirme yapmasına destek olur. Başka bir deyişle akıl ile ulaşılan Tanrı tasavvurunun doğruluğunu anlamanın yolu, vahiyde sunulan Tanrı tasavvuruyla karşılaştırma yapmaktan geçer.³⁰

Deizmin Tanrı tasavvuru insanla ilişkisini koparmış bir Tanrı'dır. Deist yaklaşıma göre tanrısallık her şeyi mükemmel şekilde en baştan yaratıp iletişimde bulunmaya gerek kalmayacak şekilde geri çekilmeyle mümkündür. Başka bir deyişle tanrısallık, mükemmel olmanın tüm niteliklerini haiz olmak ise yaratıp geri çekilen, iletişimde bulunmayan bir tanrı tasavvuru

²⁸ Altay Cem Meriç, *Peygamberliğin İspatı: Haber Delili* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2023), 24-37.

²⁹ Meriç, *Peygamberliğin İspatı*, 178.

³⁰ Kardaş, *Deistik Argümanlara Karşı Vahyin İmkân ve Gerekliliği*, 93.

mükemmeldir. Deizm bu yaklaşımıyla Tanrı'yı aşkın bir varlık olarak görüp insan ile ilişkisini ve iletişimini göz ardı ederken Tanrı'nın varlığının insan yaşamındaki etkisini yok saymakta ve insanın salt benmerkezci bir dünya görüşüne sürüklenmesine neden olmaktadır. Bir bakıma Tanrı, yalnızca evrenin varlık buluşuna dair açıklanamayan soruları cevaplamada başvurulan bir kaynaktan ibarettir. İnsanın yaşamı içerisinde karşılaştığı zorluklar yüzünden kendisine dönüp yardım talebinde bulunacağı, sürekli olarak gözetilip kollandığı hissini vermeyen bir Tanrı'nın, pratik açıdan varlığı ve yokluğu birbirine eş değerdir.³¹

Doğa olaylarının değişmezliği ve doğaüstü olayların bir arada bulunması da yine vahiy konusunda Tanrı'nın mutlak iyi ve adil sıfatına sahip olmasına işaret eder. Vahyin imkânını savunan teist düşünce, insanın mevcut evren düzeninin sadece bir alışkanlık olduğunu ve doğaüstü olaylarla Tanrı'nın kullarına iyilikte bulunduğunu savunur. Teistlere göre her insanın aklını aynı ölçüde kullanamıyor olması da göz önüne alındığında vahiy ve mucizeler göndermek, Tanrı'nın adil ve iyilik yapan bir Tanrı olduğunu gösterir. Bu, aynı zamanda yarattığı varlığın aklının sınırlarını bilen Tanrı'nın, sonsuz ilmi ve hikmetiyle adaletinin tecellisidir.

Tanrı'nın kudret ve yaratma sıfatlarına öncülük eden irade sıfatı düşünüldüğünde âleme müdahale etmeyen, vahiy ve peygamber göndermeyen bir anlayış, Tanrı'nın iradesini de kullanmadığını iddia etmektir. O halde Tanrı'nın mutlak irade ve kudreti O'nun vahiy ve mucizeleri yaratmasını da mümkün kılar. Aksi takdirde Tanrı'ya acizyet ve hatalı olma sıfatı yakıştırılmış olunur ki bu da aslında deizmin Tanrı tasavvuruyla da uyuşmamaktadır. Kaldı ki vahiy ve mucize gibi olaylar doğa yasalarına indirgenerek açıklanabilseydi bugün tüm akıl sahibi bireyler için vahyin mümkün olduğunu kabul etmek zorunluluk olmaz mıydı?

Tanrı'nın Mutlak Kadir ve İrade Sahibi Olması

Deist düşüncede Tanrı'nın âleme müdahale etmesi bir değişikliğe sebep olacağından bu değişiklik bir eksiklik olarak algılanmaktadır. Kutsal kitaplarda ise Tanrı'nın yarattığı mucizeler O'nun istediğinde başka bir ifadeyle irade sıfatının gereği olarak dilediği zaman mükemmel şekilde koyduğu kanunları da değiştirebilecek irade ve kudrete sahip olduğunun, her şeye kadir olduğunun göstergesi olarak insanın anlayışına sunulmaktadır.

Teizm'de Tanrı mutlak güç ve kudret sahibidir. Tanrı zorunlu varlık olarak varken diğer her şey mümkün olarak vardır ve Tanrı'nın yaratması mümkün olmayan bir şey yoktur. Tanrı'nın kudret sıfatı bağlamında düşünüldüğünde Tanrı'nın kudretinin doğa yasalarının aksine davranması imkânsız olamaz. Bir doğaüstü olayın doğrudan Tanrı'nın fiili olduğu gösterilemiyorsa da Tanrı'nın her şeye kâdir olma sıfatına bağlı olarak dâhi mümkün olduğu savunulabilir.

Teist bir din olan İslam dininde Tanrı, doğa yasalarıyla evrende bir nedenselliği sağlamaktadır; ancak bu nedensellik deizmin iddia ettiği gibi determinist bir nedensellik değildir. İslam inancında Tanrı her an nedenselliği yaratarak evrene müdahalesini sürdürmektedir. Âlemde gerçekleşen olaylar önceden belirlenmiş ve Tanrı tarafından yalnızca izlenilmeye konulmuş nedenlerle ve kanunlarla değil; Tanrı'nın her an âlemin düzenli işleyişi için gerekli nedenleri yaratmasıyla gerçekleşmektedirler.³² Dolayısıyla gerek Newton'un fizik yasaları gerekse henüz bilimin keşfettiği tüm doğa yasaları an be an Tanrı tarafından yaratılmakta ve Tanrı isterse bunların farklı bir şekilde işlemesi için irade edebilmektedir. Zira Tanrı'nın evreni bir

³¹ Kardaş, *Deistik Argümanlara Karşı Vahyin İmkân ve Gerekliliği*, 312.

³² Turan Dikel, *Kelâmî Düşünce Geleneğinde Adetullah ve Sünnetullah Kavramları Açısından Deizm Eleştirisi* (Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 104.

nedensellik içinde yaratıp artık müdahale etmediğini düşünmek Tanrı'nın mutlak irade eden ve her şeye kadir olma sıfatıyla çelişecektir.

Tanrı'nın İlahi Rahmet ve İnyeti

Tindal ve Blount gibi deistler Tanrı-insan ilişkisini mutluluğa indirgemişlerdir. Tindal'a göre insana verilen akıl onun mutluluğunu inşa etmek için Tanrı tarafından verilmiştir. Tanrı'nın mutlu olmaya ihtiyacı yoktur; O sınırsız bir şekilde mutludur. Bu mutluluk da ahlaklı olmakla mümkündür. İnsan aklı sayesinde hem ahlaklı yaşamı hem de mutluluğu elde edebilir. Ahlaklı olmak aynı zamanda Tanrı'ya lütfettiği nimetler için bir teşekkürün de ifadesi anlamına gelmektedir.³³ Vahye göre de insanda ahlaki öğretileri elde edebilecek şekilde yaratmıştır. Deizmin iddiası dini öğretilerin aleyhine değil lehinedir. Tanrı'nın ahlaklı bir hayat yaşamayı istediği halde bunu elde edemeyecek şekilde insanı yaratmış olması zaten vahye göre de beklenemez. Tanrı insana bu ahlaki ilkeleri elde etme noktasında aklını kullanmaya güç yetiremediği veya aklının bu noktada sınırlı olduğu yerde vahiyle yardım ederek merhametini ve inayetini göstermektedir. İşte deizmle vahiy dininin ayırım noktasını ayıran da bu merhamet ve inayet meselesidir.

Kendisi için neyin iyi neyin kötü olduğunu neyin faydalı neyin zararlı olduğunu aklıyla her zaman doğru şekilde bulamayan insan için vahiy ilahi bir rahmet ve inayetten başka bir şey değildir. Tanrı'nın sıfatlarını yok sayarak yapılan bir Tanrı tasavvuru, kendisiyle çelişir ve hiçbir zaman rasyonel olamaz. Deizm anlayışında ise insanın Tanrı'ya karşı hiçbir sorumluluğu yoktur. Tanrı Aristoteles'in dediği gibi ilk hareketi vermiştir ve insanla bağını kestiği için insanın da Tanrı'ya karşı ahlaki bir sorumluluk taşıması gerekmez. Peki, Tanrı'ya karşı bir sorumluluk olmadan, O'nun gönderdiği vahiy ışığında hareket etmeden insan sırf insan olduğu için ahlaki kurallara uyuyorsa insanın Tanrı'yı bilmesinde de bir sorumluluk hissetmesine gerek kalmaz. İnsanla ilişkisi olmayan bir Tanrı'nın bir tanrısallığı da olmayacaktır. Oysa inanmayacaklarını bildiği hâlde vahiy ve peygamberlikle insanın yolunu aydınlatan Tanrı'nın, vahiy göndererek boş bir iş yapmayacağını Tanrı'nın ilim ve hikmetiyle anlamak gerekmektedir.

Tanrı'nın vahiy yoluyla kendisini insana tanıtmaması ve onunla konuşması Tanrı'nın ihtiyaç duyacağı bir şey olamayacağına göre insanın ihtiyacına Tanrı'nın cömertlikle cevap vermesinden başka bir şey değildir. Başı sıkıştığı an hiç tereddütsüz fitratı gereği Tanrı'ya sığınan insanın kendisine cevap vermeyeceğini bildiği halde yine de Tanrı'ya sığınmasının ise deizmin sarıldığı akla ne kadar uygun olduğu da tartışmaya açıktır. Tanrı'nın insanla iletişime geçmeye elbette ihtiyacı yoktur; ancak bu dünyaya Tanrı tarafından belli bir amaç üzere gönderilen insanın Tanrı'ya ihtiyacının olmasını reddetmek için geçerli bir sebep gözükmemekle beraber yüce, merhametli, iyilik sahibi diye sıfatlandırılan Tanrı'nın kulunun bu ihtiyacını görmezden gelmeyeceği de akla daha yatkındır.³⁴

Peygamberlerin getirdiği vahyin hiçbiri peygamberlere mal, mülk, siyasi güç gibi şeyleri kazandırmaya yönelik değildir. Çıplak bir gözle bakıldığında gelen vahiylerin tümü kulun Tanrı ile iletişimini güçlendiren, Tanrı'nın kuluna nasıl yaşaması gerektiğini öğrettiği yardımcı ilahi öğretilerdir. Kaldı ki peygamberler bu noktada dahi kendilerini vahiyden soyutlamamış, kendilerine bir iltimas tanımamış aksine vahyin gereğini yerine getirmede en çok hassas davranan kişiler olmuşlardır. Hangi akıl hiçbir çıkarı olmaksızın, zarar göreceğini bile bile Tanrı'nın vahyini

³³ Dorman, *Deizm ve Eleştirisi*, 265.

³⁴ Mustafa Bozkurt - Mehmet Kuyucu, "Tanrı-İnsan İlişkisi Bağlamında Deizm'in Temel İddialarının Eleştirisi", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2020), 448.

insanlara ulaştırmak ve insanları ahlaken olgunlaştırmak gayesiyle tüm güçleriyle çabalayan peygamberlerin bu hassasiyetlerini görmezden gelebilir?

Tanrı'nın Âlim ve Hakîm Olması

İslam âlimlerden akli insana verilen en değerli şey olarak gören İmam Mâtürîdî'ye göre Tanrı'nın insana iyiliği emredip ve onu kötülükten sakındırmasındaki hikmeti akıl, ancak vahyi doğru anlayarak bulabilir. Kişi aklını vahyin öğretilerini değerlendirmeye gerek duymayacak kadar üstün görürse kendisi için zararlı olanı da faydalı kabul edebilecektir. Oysa Tanrı yaratıcısı olduğu insan için en iyiyi âlim ve hakîm sıfatlarıyla emretmekte ve ona zarar verecek olanı da nehy etmektedir.³⁵ Dolayısıyla aklın insana verilmesindeki hikmeti de her şeyi tek başına çözebilecek bir güç olarak görmeye değil; Tanrı'nın vahyini doğru okumada rehberlik etmesinde aramak gerekir. Zira insanın yaratılışı gereği Tanrı'ya inanmaya ihtiyacı olmasına rağmen ateist düşüncede olduğu gibi kendisini bu inançtan mahrum bırakabildiği ve bunu akılla temellendirmeye çalıştığı görülmektedir.

Kutsal kitaplarda Tanrı'nın mâbud olmasına rağmen insanın ibadetlerine ve kulluğuna ihtiyacı olmadığından bahsedilir. İnsanın yaptığı ibadetler ve Tanrı'yla iletişime geçme isteği insanın kendi ruhunun ihtiyacı olan bir besin gibidir. Tanrı vahiy ve peygamberler aracılığıyla insan ruhunun tatminini sağlaması için insana yol göstermektedir. Ve akıl da bu yolu daha doğru şekilde yürüebilmesi ve ruhunu sağlıklı bir şekilde besleyebilmesi için insana ışık tutan bir kandil olarak tek başına yeterli değil; ama gereklidir.

Tanrı sonsuz ilmini ve hikmetini insanın yaratılışına en uygun olana onu yönlendirmek suretiyle vahiy yoluyla göstermektedir. Zira akıl insanın olumlu ve olumsuz yaşantılarından etkilenmekte olduğundan tek başına içsel huzuru sağlamakta yetersiz kalmaktadır. Deizmin iddiasındaki akıl, tek başına vahyin öğretilerini de anlayabilecek ve insana içsel tatmini sağlayabilecek bir güç iken; teizmin savunduğu akıl, içsel huzura ermek için vahyi doğru şekilde anlayabilmeyi sağlayan ve vahiyle uyum içerisinde olması gereken bir güçtür.

Sonuç

Deizmin, Ortaçağ kilisesinin vahyi kendi dünyevi emelleri uğruna kullandığı bir dönemde aslında vahye karşı antipatik bir önyargı ve dogmatik bir tavır sergilediği görülmüştür. Dolayısıyla deizmin bu tavrı durumu pireye kızıp yorganı yakmak gibi olmuştur. Hristiyanlığın Ortodoks geleneğinin akli saf dışı bırakıp yanlış da olsa kutsal öğretilerin doğruluğunu savunmasına deizmin tepkisi haklı görünmektedir. Ancak teslis inancı veya insan ürünü inanışların kutsal din adı altında insanlara kabul ettirilmeye çalışılmasına kızıp ilk peygamberden son peygambere kadar Tanrı'nın insana yardımı olan vahyin tümünü yok saymak mâkul değildir. Tanrı'yla ilgili tasavvurlarının ontolojik olarak özellikle Tanrı'nın adil, merhametli, mutlak irade kudret, ilim ve hikmet sahibi sıfatları bağlamında düşünüldüğünde ciddi tutarsızlıklar içerdiği görülmüştür. Deizm'in kaçtığı Tanrı'nın kilisenin akli saf dışı bırakan baskıcı Tanrı'sı olduğu düşünüldüğünde Tanrı'yı köşesine çekilmiş ve insanın kendisine karşı sorumlu olmadığı yalnızca zor zamanlarında sığındığı; ancak âleme müdahalesi olmayan bir Tanrı olarak tanımlamak elbette deistlere bunaldıkları baskıcı ortamda nefes aldırıştır. Bir kaçış yöntemi olarak görülen vahyi reddetme iddiası deistlerin aslında Tanrı'nın ilahi lütfundan ve merhametinden kendilerini mahrum bıraktıklarını göstermiştir.

³⁵ Osman Vural, "Nübüvvet Bağlamında Mâtürîdî'nin Deizm Eleştirisi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/43 (2019), 11-12.

Adaletle hükmeden Tanrı'nın dünyadaki iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığını vermesindeki huzuru da iyiliği ve kötülüğü insanın kendisine karşı ahlaki sorumluluğu olarak gördüklerinden kaçırmışlardır. Deizmin Hristiyanlık ve Yahudiliğin değiştirilmiş dinlerini baz alarak vahyin imkânını reddettiği İslam anlayışına da bu yüzden önyargıyla yaklaşarak Onu anlamaya eğilmediği sonucu ortaya çıkmıştır. Çünkü deizmin İslam'ın Tanrı-insan ilişkisi, Kutsal Kitabının değişmemesi ve ayetlerinin tarihsel olaylarla uyuşması konusundaki vahiy mümkün kılan işaretlerini deizmin ilk ilkelerinin etkisinde olarak baştan bir şartlanmayla yok saydığı analiz edilmiştir.

Her ne kadar deizm vahyin imkânını reddetse de akıl sahibi olarak yaratılmasına ve mükemmel işleyen bir evrenin kendisinin hizmetine sunulmasına ve kendisine akıl verilmiş olmasına rağmen zaman zaman istikametini şaşırarak insanın, Tanrı'nın evrene vahiy ve mucizelerle müdahalede bulunarak insanı kendi haline terk etmediğini ve yardıma ihtiyacı olduğunda ona cevap verdiğini hatırlatmasına ihtiyacı olduğu görmezden gelinemez. Çünkü her şeye gücü yeten mutlak kudret ve ilim sahibi Tanrı'nın ihtiyacı olmadığı halde insanı yaratmasındaki hikmetini O'nun mâbud oluşu ve bu mâbudiyetinin de ancak insanla iletişimini devam ettirmesinde görmek mümkündür. Deizmin iddia ettiği gibi insanı yaratıp sonra da tabiri caizse köşesine çekilen, insanın yaptığı güzelliklere ve kötülüklerle ödül ve cezayla karşılık vermeyen, kendisine dua edildiğinde âlemlerle iletişimi olmadığı için mucizeler yaratmayan ve ne yapacağını aklıyla tam kavrayamadığında vahiy ve peygamberlik lütfu sunmayan bir Tanrı'nın varlığıyla değil.

Deizmin insanın neden yaratıldığını ve öldükten sonra yaptıklarından sorumlu olduğu halde sorumluluklarını sınırlı olan akılla kavrayamamış olması durumunda nasıl hesaba çekileceği, hesaba çekilmediği takdirde bunun Tanrı'nın adaletiyle ve inayet sahibi olmasıyla çelişmesine cevap veremediği görülmektedir. Peki, bugün salt aklımızı kullanarak evreni ve Tanrı'yı anlayabilmemizin mümkün olduğunu savunan deizmin Kutsal kitaplardaki tarihsel olayların farklı kitaplar olmasına rağmen aynı Tanrı'ya ibadeti ve O'na karşı sorumluluklarımızı bildirmesini yok sayması ne kadar doğrudur? Mükemmel olduğu deizm tarafından da kabul edilen ancak yarattığı insanla iletişimini kesen veya O'na yolunu bulmasında aklın yanında vahiy ışığıyla da yolunu aydınlatmayan, kötülere cezalandırmayan bir Tanrı nasıl Âdil ve mükemmel olmaktadır? Tanrı'nın verdiği akıllı tüm insanların aynı oranda kullanmadığı, kullanmaya çalışmadığı hatta kutsal kitapların bu yüzden akıllı kullanmasını istediği tarihsel gerçeği ve aklın bazen içinde bulunulan şartlardan dolayı da farklı oranlarda kullanıldığı gerçeği açık bir şekilde bilinmektedir. Acaba deistler mükemmel ve adaletli oluşundan ötürü vahiyyle tüm insanlara kendisini eşit şekilde bildiren Tanrı'yı herkeste eşit yetkinlikte olmayan salt akılla tam anlamıyla kavradıklarını iddia ederken çelişiyorlar mı?

Tanrı'nın vahiy ve mucizelerle yarattığı bireylere kendini bildirmesi ilahi inayet, rahmet ve adalet ilkesinin bir tecellisi olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar kişi akıl sahibi ve duyulara sahip bir varlık olsa da her insanın aklının tüm sınırlarını zorlayacak şekilde Tanrı'nın varlığını aynı ölçüde bilmesinin mümkün olmadığı ortaya konulmuştur. Ayrıca hayatındaki olaylar ve şartlar da kişinin Tanrı'yı bilmesini veya doğru şekilde anlamasını engellediği göz önüne alınmış; kişinin mabud sıfatına layık olan Tanrı'yı bilmeye ve O'na ibadet etmeye ilgilenmeyeceği gerçeğinden söz edilmiştir. Dolayısıyla Tanrı vahiy, peygamberlik ve mucize yoluyla kendisini yarattığına gerek duyasına karşılık vererek yardım etme gayesiyle gerekse de adaletli bir şekilde kendisini açık etme gayesiyle bildirmiştir. Eğer bir doğa yasası ihlal edilebiliyorsa bu onun doğa yasası olmadığını gösterir; Tanrı doğayı ihlal ederek mucizeye sebep oluyorsa da mucizeyi

Tanrı'nın sebep olduğu bir şey olarak tanımlamak zaten mucizenin varlığını da kabul etmenin kendisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tanrı'nın bütün düzeni baştan bu şekilde işleyecek tarzda yarattığını ve vahiy, peygamberlik ve mucizenin gereksiz olduğunu söylemeye gelince bu durum, her zaman aynı şartlar altında tüm olayların aynı şekilde gerçekleşeceğini bildiğimizi iddia etmek olacaktır. Oysa bazen yolun üzerinde duran bir çocuk kendisine hızla gelmekte olan bir arabanın çarpmasından kurtulur, bazen bilimin öleceğini iddia ettiği bir insan aniden iyileşir. Belki parmağı olmayan bir insanın parmağının aniden yerine gelmesi veya çok yüksekte atlayan birinin düşmesi tabiat kanunlarına aykırı görünebilir; ancak bu durum Tanrı'nın bugün veya gelecekte bu âdetini değiştirip farklı davranmayacağı anlamına da gelmediğinden ortaya konulan tüm verilerin aksi ispatlanmadıkça deizmin iddiasının geçersiz, vahyi ise mümkün kıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Alpyağıl, Recep. *Din Felsefesine Dair Okumalar II*. 2. Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Baskı, 2015.
- Bozkurt, Mustafa - Kuyucu, Mehmet. "Tanrı-İnsan İlişkisi Bağlamında Deizm'in Temel İddialarının Eleştirisi". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2020), 441-469.
- Çamlı, Fatma Betül. *Nübüvvet Bağlamında Deizm'in Eleştirisi*. Adıyaman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman, 2022.
- Dikel, Turan. *"Kelâmî Düşünce Geleneğinde Adetullah ve Sünnetullah Kavramları Açısından Deizm Eleştirisi"*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Dorman, M. Emre. *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. İstanbul, 2022.
- Erarslan, Yunus. "Mu'tezile ve Deizm Açısından Ahlakın Kaynağı". *Kader* 22/1 (2024), 79-109.
- Gündoğar, Hamdi. *Teoriden Pratiğe Deizm ve Sekülerizm*. İstanbul: Cira Yayınları, 2022.
- Kardaş, Meryem. "Deizm ve Kelam Açısından Tanrı Tasavvurları Bağlamında Nübüvvetin İmkânı Meselesi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 552-571.
- Kardaş, Meryem. *Deistik Argümanlara Karşı Vahyin İmkân ve Gerekliliği: 18. Yüzyıl İngiliz Deizmi ve Kelâmî Açısından Analizi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. Ankara, 2021.
- Kılıç, Recep. *Vahiy ve Peygamberlik*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2018.
- Kılıç, Recep. "Vahiy: Mahiyeti, İmkânı ve Doğrulanması Üzerine". *Milel ve Nihal* 8/1 (2011), 21-47.
- Kütük, Selçuk. *Deizm*. İstanbul: Bir Yayıncılık, 2019.
- Meriç, Altay Cem. *Peygamberliğin İspatı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 7. Baskı, 2023.
- Özten, Ersan. "Teizm ve Deizm Açısından Vahye Olan İhtiyaç". *Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu*. ed. Vecihi Sönmez vd. (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2017),
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Tanrı, Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç Deizm*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 4. Baskı. 2015.
- Peterson, Michael, vd. *Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*. çev. Rahim Acar. İstanbul: Küre Yayınları, 5. Baskı, 2011.
- Vural, Osman. "Nübüvvet Bağlamında Mâtürîdî'nin Deizm Eleştirisi". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/43 (2019), 200-222.